

УДК

О.С. Бородіна

Інститут економіки та прогнозування НАН України

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ НА ІДЕАЛЬНЕ ТА МАТЕРІАЛЬНЕ У ТЕОРІЯХ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ: МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД

На основі міждисциплінарного підходу досліджено еволюцію поглядів на рушійні сили економічного розвитку та роль індивіда в цьому процесі. В основу аналізу покладені історичні та сучасні теоретичні надбання філософської, соціологічної та економічної думки, що відображають характер змін у сприйнятті економічної реальності.

Ключові слова: соціоекономіка, економічний розвиток, роль людини.

Вступ

Серед соціоекономічних проблем країн, які на зламі епох здійснили перехід до ринкових економік, слід відзначити невідповідність між темпами економічного зростання та скороченням бідності; маргіналізацію значних верств населення; кризу міст-мегаполісів; поступове вимирання села; деградацію культури та моралі; дезорієнтацію загальнолюдських ідеалів та цінностей тощо. Загалом у цих країнах спостерігається криза суспільного розвитку, і найчастіше причину такого стану речей вбачають у незбалансованості технологічного зростання. Іншими чинниками вважаються принципи побудови сучасних суспільних відносин, серед яких одним з основних є виключна орієнтація на споживання.

Методологічні засади трансформацій та практика їх реалізації, як уже стало очевидним, у цих країнах базувалися на ідеалізації чинників економічного зростання та елімінації всіх інших факторів, що визначають економічне життя людини та суспільства (держави).

У той же час у постіндустріальних країнах світу вже на початку ХХ ст. особливу увагу почали приділяти новим теоріям інтегрованого цивілізаційного суспільно-економічного розвитку, основою якого вважали феномен людини як носія моральних на інтелектуальних цінностей. Це знаменувало процес переорієнтації засад розвитку з парадигми, що ґрунтується виключно на законах економічного зростання та максимізації прибутків, на парадигму, що враховує ключові фактори людського життя та включає все більше показників якісного характеру, з особливою увагою

до соціоекономічного, екологічного, суспільного, духовного, антропологічного та інших вимірів.

Мета статті полягає в дослідженні наукових поглядів у філософських, соціологічних та економічних вченнях на рушійні сили економічного розвитку – від розуміння людини як елемента економічної системи, що діє лише для максимізації власного прибутку, до усвідомлення індивідуума як органічного поєднання фізичного та духовного, визначального фактора розвитку економіки на мікро- та макрорівнях у постіндустріальному суспільстві. Основною метою суспільного розвитку та державної політики в цьому контексті стає не економічне зростання, а добробут кожної окремої людини, боротьба з бідністю та нерівністю, і не лише в матеріальному, а й в духовному прояві.

Виклад основного матеріалу

Економічна теорія XIX ст. зароджувалася на надмірній матеріалізації людини, визначенні її як розумного індивіда, що прагне виключно максимізації свого прибутку. Філософія матеріалізму мала такий вплив, що більшість теорій економічного розвитку не визнавали свідомість та культуру як основу становлення економічної системи. Таке нерозуміння того, що економічна поведінка великою мірою обумовлюється релігією, свідомістю та культурою призводить, до намагання пояснень ідеальних (в розумінні нематеріальних) за своєю природою явищ матеріальним причинами.

Відродження поглядів античних філософів у XIX ст. про первинність ідеально-го у структурованому вигляді знайшло відображення у працях Гегеля, зокрема у «Феноменології духу». Саме він обґрунтував вчення про протиріччя, що рухають історію, які знаходяться у сфері людської свідомості на рівні ідей та ідеології. У даному контексті ідеологія не зводиться до політичних доктрин, з якою її зазвичай асоціюють, а включає те, що лежить в основі будь-якого суспільства – релігію, культуру та моральні цінності. Свідомість, на думку Гегеля, є саме причиною, а не наслідком розвитку матеріального світу. Однак підхід Гегеля був розкритикований К. Марксом, який вважав релігію, мистецтво та філософію так званими «надбудовами», які детерміновані переважаючим матеріальним способом виробництва. За словами відомого економіста Ф. Фукуями, негативним наслідком марксизму є використання матеріальних (утилітарних) пояснень для політичних та історичних явищ, нездатність вірити в самостійну силу ідей. Доказовим прикладом висновків Фукуями є книга Пола Кеннеді «Піднесення та занепад великих держав», в якій, зокрема, розпад СРСР пояснюється економічним перенапруженням. Звичайно, що в цьому є певна частка істини, оскільки імперія, економіка якої ледве може себе утримувати, не може існувати до нескінченності. Однак, на що саме суспільство вирішить витратити 3 або 7 відсотків власного ВВП (валового національного продукту) – на оборону чи на потреби споживання, є питанням політичних пріоритетів суспільства, які належать до сфери свідомості [1].

Згодом ідеї Гегеля знайшли свій розвиток у працях видатного соціолога М. Вебера. Вебер у своїй книзі «Протестантська етика та дух капіталізму» відзначав, що у відповідності до будь-якої економічної теорії, за якою людина як розумна істота прагне виключно до максимізації свого прибутку, підвищення розцінок за працю, має призводити до підвищення її продуктивності. Однак, за спостереженнями М. Вебера, у більшості сільських громад зростання ціни праці дає зворотний ефект – зниження її продуктивності, оскільки при більш високих розцінках селянин, що звик заробляти якусь фіксовану суму, розуміє, що він може заробити її, працюючи менше часу, що він і робить. Таким чином, вибір на користь відпочинку, а не доходу неможливо пояснити дією якихось матеріальних сил, вибір у даному разі перебуває у сфері свідомості та ідеології. Основною ідеєю роботи Вебера було доведення, всупереч теорії Маркса, що матеріальний спосіб виробництва це не «базис», а навпаки – «додаток», що сягає корінням у релігію та культуру. Саме тому, на думку Вебера, для розуміння капіталізму та мотивів прибутку необхідно вивчати наявні виключно у сфері свідомості передумови того й іншого. Підтверджуючи свою тезу, Вебер наводить такий приклад: «...Чоловік, який при оплаті в 1 марку за морген (0,25 га) щодня жав на 2,5 моргена, заробляючи таким чином 2,5 марки щодня, після підвищення плати на 2,5 пфеніга за морген обжинав – як цього можна було б сподіватися – не 3 моргени (це принесло б йому 3,75 марки за день), а лише всього 2 моргени, заробляючи ті ж самі щоденні 2,5 марки і цим, кажучи біблійними словами, «задовольняючись». Збільшення заробітку приваблювало його менше, аніж зменшення роботи: він не питав: скільки я можу заробити щоденно при максимальній продуктивності моєї праці – питання ставилось по-іншому: скільки мені треба працювати, щоб заробити ті ж самі 2,5 марки, що їх я отримував дотепер, задовольняючи ними мої традиційні потреби? Це і є один із прикладів тієї поведінки, що її ми звемо «традиціоналізмом». Людина «від природи» не прагне лише заробляти гроші й дедалі більше грошей, вона хоче просто жити, жити так, як вона звикла, і заробляти стільки, стільки потрібно для такого життя.» Таким чином, заперечуючи основну тезу про прагнення індивідів до максимізації прибутку, Вебер також говорить про неефективність в довгостроковому періоді формування виробництва на засадах раціональної поведінки та гальмування якісного розвитку підприємства, також спростовуючи ідею того, що людина працює лише тому, що вона є бідною і працює доти, доки є бідною: «...Однак дієвість такого, здавалося б, випробуваного засобу має свої межі. Капіталізм, безумовно, потребує для свого розвитку деякого надлишку населення, це забезпечує йому наявність дешевого ринку робочої сили. Проте надмірна кількість «резервної армії», сприяючи у деяких умовах чисто кількісній експансії капіталізму, водночас гальмує його якісний розвиток, зокрема перехід до таких форм виробництва, які вимагають інтенсифікації праці. Низька заробітна плата зовсім не тотожна дешевій праці. Навіть у чисто кількісному відношенні продуктивність праці знижується в усіх випадках, коли заробітна плата не забезпечує фізіологічного мінімуму, потрібного для існування, що часто має своїм кінцевим результатом «відсів найменш пристосованих». Сьогодні пересічний

сілезець при повній віддачі збирає ледве більше двох третин того врожаю, який за той же час зберуть померанець або мекленбуржець, які більше отримують і краще харчуються; виробіток поляка менший, аніж виробіток німця, і чим далі на схід, тим більше ця різниця. Навіть з чисто ділового погляду низька заробітна плата не може бути опорою капіталістичного розвитку в усіх тих випадках, коли йдеться про виробництво, яке потребує кваліфікованої праці, пов'язане з використанням дорогих машин, що легко виходять з ладу, і взагалі вимагає належного рівня уважності та ініціативи. В таких випадках низька заробітна плата не виправдовує себе і дає зворотні результати – насамперед тому, що тут безумовно необхідні не тільки розвинене почуття відповідальності, а й такий склад мислення, який принаймні під час роботи не зосереджувався б на вічному питанні: яким чином зберегти звичний заробіток при максимумі зручності і мінімумі зусиль – і так ставився б до роботи, мовби вона була абсолютною самоціллю, «покликанням». Такий склад мислення не є, однак, чимось даним від природи. Він не може бути також і безпосереднім наслідком високої чи, навпаки, низької оплати праці, а виникає внаслідок тривалого процесу виховання...» [2].

З часом, еволюція наукової думки призвела до розвитку в науці нового погляду на людину як основного чинника розвитку з особливим наголосом на тому, що людина є носієм знань та умінь, що згодом було використано при формуванні теорії людського капіталу в економічній науці. Цей напрям найбільш точно сформувався в концепціях думки, знання, мислення та процесів їх формування й функціонування як основи нового розвитку. Існує досить велика кількість наукових праць, в яких подані роздуми авторів про знання, думки, мислення та роль людини в процесі еволюції суспільства. Зокрема у працях визначних науковців середини ХІХ – кінця ХХ ст. Г. Фреге та К. Поппера відповідно “універсуму логічного мислення” та “третього світу”, на нашу думку, дається найбільш чітке розуміння сутності визначених категорій та ролі людини в забезпеченні сталого розвитку суспільства. Карл Раймунд Поппер – британський філософ австрійського походження, починаючи з 1946-го по 1970-і рр. працював у Лондонській школі економіки та політичних наук [3, с. 5]. У своїх працях учений розглядав широкий спектр проблем соціальних наук, обстоюючи думку про те, що об'єктивності соціальних наук має служити не ситуаційна логіка, а наукова об'єктивність. Напрямок реконструкції наукового розвитку, що заснований на вивченні логіки, тісно пов'язаний з ідеями Карла Поппера, викладеними в його працях „Логіка наукового відкриття” (1961) і „Пропозиції та заперечення”(1962). Продовжуючи традиції позитивізму, критичний раціоналізм намагається визначити критерії демаркації між наукою та псевдонаукою, намагається обмежити сферу раціональності – відокремити науку від метафізики та ідеології, котрі не мають „вродженого імунітету” проти впливу ірраціоналізму. Основою розвитку суспільства автор вважав саме науку, однак в особливому її прояві. На думку Поппера, наука та раціональність можуть і повинні стати основою в боротьбі проти ірраціонального духу тоталітаризму і соціально-політичної демагогії, стати основою для суспільної еволюції та розвитку людства. Реалізм концепції Поппера

протиставляється емпіризму неопозитивістів. Протиставлення стосуються принципів обґрунтування наукового знання, проблеми регіональної „реконструкції” науково-дослідницьких процесів у їх історії, розуміння сутності наукового методу. З точки зору критичного раціоналізму в науковому дослідженні переважне значення мають не емпіричні дані, а раціонально сконструйовані схеми пояснення емпіричних даних. На думку Поппера, емпіричний базис не є кінцевою істиною, як вважали неопозитивісти, а є продуктом конвенції. Причому конвенції, яка залежить від відповідної теорії. Раціонально діє той вчений, який будує сміливі теоретичні гіпотези, відкриті різноманітним спробам їх спростування.

Особливу увагу, в сенсі формування погляду на людину, на нашу думку, привертає запропонована Карлом Поппером концепція “третього світу”. Нею запропоновано розрізнити такі сфери суспільного життя: по-перше, світ фізичних об’єктів, або фізичних станів; по-друге, світ станів свідомості, мислительних (ментальних) станів; по-третє, світ об’єктивного змісту мислення, світ наукових ідей, проблем, поетичних думок та витворів мистецтва. І цей “третій світ” є цілком об’єктивним та досяжним [4].

Кожна людина на основі власних знань та життєвого досвіду будує свій світ та живе в ньому. Але суб’єктивний світ знань був би неможливий, якби поряд із цим внутрішнім світом не існував і світ об’єктивного знання, який не залежить від людини, хоча і створений людьми в їх історичній еволюції. Поряд із фізичним світом та світом суб’єктивного знання існує і “третій світ”, світ колективного знання. Цей світ дає надію на зближення і взаємне спілкування наших суб’єктивних світів. “Третій світ” є автономним, він зростає і розвивається в історії, ми можемо приєднуватись до нього, і тим самим для нас відкривається можливість приєднатися до загальнолюдського, можливість перебороти власну людську обмеженість. Особиста творчість залежить саме від “третього світу”. І хоча світ об’єктивного знання створюється людьми, існує важливий ефект зворотного впливу наших творінь на нас самих. Невідкладні проблеми, що живуть у “третьому світі”, стимулюють нас, впливають на нас, часто визначаючи напрям наших зусиль і тим самим їх результат. Саме цей зворотний зв’язок і є вирішальним у наших творчих зусиллях [5, с. 43–44].

К. Поппер намагається надати критичній дискусії роль найвищої цінності в практиці наукового пізнання, підкреслити її конструктивну роль, а людині належить ключова роль у цьому світі, роль суб’єкта пізнання [6]. А крім того, надає методологічні вказівки про критичність та самокритичність людини, але одночасно не дає конкретної відповіді, як і в якій ситуації потрібно застосовувати ці методологічні вказівки, залишаючи індивідуальний вибір для кожної людини. Пов’язуючи свої ідеї із науковими здобутками свого часу, Поппер відзначав: „...те, що я називаю „третім світом”, напевно має багато спільного з платонівською теорією форм або ідей, також з об’єктивним духом Гегеля, хоча моя теорія в деяких вирішальних аспектах радикальним чином відрізняється від теорії Платона та Гегеля. Вона має багато спільного і з теорією Больцано про універсум суджень самих по собі та істин самих

по собі, але відрізняється і від цієї теорії. Мій третій світ за своїм змістом ближче всього знаходиться до універсуму об'єктивного змісту мислення Фреге" [7].

Г. Фреге, видатний математик та логік, свою теорію про місце людини та знань у розвитку також будував на принципі «потрійності». У своїх працях він розвиває ідею внутрішнього світу, який відрізняється від світу зовнішнього: внутрішній світ формують чуттєві враження, творіння уяви, емоцій, сприймання, настрою; це світ схильностей, бажань та рішень. Всі ці компоненти, окрім рішень, автор об'єднує в понятті уявлень. Усвідомлення думок має, на думку автора, відповідати особливій духовній здатності, мислительній силі. У процесі мислення людина не створює думку, вона лише усвідомлює її. Фреге стверджує, що усвідомлення думки передбачає існування того, хто її усвідомлює, хто мислить. Він, відповідно є носієм мислення, але не думки. Хоча думка не входить до змісту свідомості того, хто мислить, тим не менш, у свідомості має бути присутнє щось, що співвідноситься з думкою [8, с. 70–72].

Таким чином, Фреге робить висновок про неможливість еволюції розвитку без людини, дії якої, зазвичай, готуються її думками та судженнями. І таким чином, думки можуть безпосередньо впливати на розвиток людей, економіки, суспільств. Вплив людини на людину також, частіше за все, відбувається через думку. Але разом з тим, автор вважає за потрібне розглядати думки не дійсними, оскільки вони безпосередньо не включаються в хід подій, в той час як мислення, судження, вираження, розуміння – все це є діями людини [8, с. 74–75].

Незважаючи на значну подібність порівнюваних концепцій, між ними існують і суттєві відмінності: по-перше, в тому, що "третій світ" К. Поппера створений людьми; по-друге, в „третій світ” входить набагато ширший спектр понять – дискусії, теоретичні проблеми, зміст книжок та журналів; по-третє, особливо важливим є те, що „третій світ” є спонукальним, стимулюючим фактором до зростання та розвитку наукового знання та наукової проблематики, в той час як третя сфера Фреге – це просто сфера істини, яка не є активною і не може впливати ні на розвиток науки, економіки, ні повсякденного життя людини.

Згодом, з усвідомлення правильності таких ідей та необхідність їх інтеграції в різні науки, було сформульовано основу для міждисциплінарного підходу до розуміння економічного розвитку як багатогранного процесу, що, відповідно, потребує нових інструментів дослідження та нових наукових основоположних розробок. Особливе місце серед вчених-економістів, які фундаментально займалися розвитком вищезначених ідей в економіці посідає видатний мислитель сучасності Френсіс Фукуяма, професор міжнародної політичної економії. У своїй фундаментальній праці «Кінець історії та остання людина» він, зокрема, відзначає: «Досвід двадцятого століття поставив під великий сумнів заяви про прогрес на основі науки та техніки, оскільки здатність технічного прогресу покращувати життя людей є невіддільною від паралельного морального прогресу людини. Без цього міць техніки просто буде обернена на цілі зла і людство стане ще гіршим, ніж було до цього. Тотальні війни двадцятого століття були б неможливі, якби не основні досягнення промислової революції: залізо, сталь, двигун внутрішнього згорання, літак. А з

часів Хіросіми людство живе під тінню найбільш страшного наукового досягнення: ядерної зброї. У фантастичного зростання економіки, можливість для якого дала сучасна наука, є і зворотна сторона, оскільки це зростання призвело до серйозної шкоди навколишньому середовищу в багатьох частинах світу і створило ймовірність глобальної екологічної катастрофи...». На думку Фукуяма, надмірна матеріалізація життя людини та визначення людини в більшості економічних підручників як розумного індивіда, що прагне виключно до максимізації свого прибутку, з точки зору відображення реалій життя є доволі сумнівною, що він демонструє на конкретному прикладі. Школа матеріалістичного детермінізму журналу “Wall Street Journal” зазвичай наводить як найбільш переконливе свідчення життєздатності вільної ринкової економіки безпрецедентний успіх так званих «азійських тигрів» протягом останніх десятиліть і робить висновок, що всі інші суспільства досягли б подібних вершин, якби вони дозволили своїм членам вільно слідувати матеріальним інтересам. Звичайно, що вільні ринки – обов’язкова умова для економічного зростання. Але в той же час також безперечним є твердження, що культурна спадщина східних суспільств, етика праці, сімейного життя, заощадливість, релігія (яка, на відміну від ісламу, не накладає обмежень на форми економічної поведінки) і інші моральні якості мешканців Сходу не були менш значимими для пояснення їх економічної діяльності. І все ж, констатує Фукуяма, інтелектуальний вплив матеріалізму такий, що більшість сучасних теорій економічного розвитку не сприймають свідомість та культуру як основу, в якій народжується економіка суспільства. Таке нерозуміння того, що економічна поведінка великою мірою зумовлюється свідомістю та культурою, призводить до поширеної помилки – пояснення ідеальних (у розумінні свідомості та моралі) за своєю природою явищ матеріальним причинами [9].

Особливо необхідно відзначити, що важливість перенесення моральних цінностей та ідеалів в економічну діяльність поступово визнається міжнародними фінансовими ринками. Зокрема, у квітні 2010 р. було запроваджено новий біржовий індекс в міжнародних котируваннях – Stoxx Europe Christian, який характеризує компанії, що керуються в своїй діяльності християнськими принципами. Керівництво Stoxx пояснило появу такого індексу підвищеним попитом з боку інвесторів на акції компаній, які керуються у своїй діяльності не лише економічною ефективністю. На даний момент Stoxx Europe Christian index включає 533 компанії з індексу Stoxx Europe 600. За даними Stoxx, в цей індекс змогли потрапити такі великі європейські концерни, як BP, HSBC, Nestle, Vodafone, Royal Dutch Shell, GlaxoSmithKline, Siemens, Rio Tinto. Очевидно, що потрапити в даний індекс можуть лише ті компанії, діяльність яких відповідає християнським принципам та не підпадає під церковні заборони – тютюнові концерни, ігровий бізнес та виробники зброї автоматично не можуть потрапити до цього індексу [10].

Висновок

Застосування міждисциплінарних наукових підходів до визначення ролі людини в економічному розвитку свідчить, що еволюція світової філософської та соціо-

логічної думки значним чином вплинула на економічну науку. Протягом довгого часу більшість надбань соціальної філософії та соціології відкидались вченими-економістами як такі, що не відповідають ідеалам вільного ринку та раціональної поведінки індивіда, який прагне виключно до максимізації власного прибутку. Розробка економічної політики базувалася виключно на вільних ринках та лібералізації, які вважались ліками від будь-яких соціально-економічних проблем та негараздів для всіх країн світу. Однак, згодом, світова економічна історія та значні економічні потрясіння (у тому числі і фінансово-економічна криза, що розпочалася у 2008 р.) довели нежиттєздатність такого підходу для вирішення стратегічних питань економічного розвитку на сталій основі. Реалізація політики так званого «Вашингтонського консенсусу», яка сповідувала принципи лібералізації та матеріалізму, радикально відкидаючи всі інші аспекти економічної діяльності, активно пропагувалася Світовим банком та іншими міжнародними організаціями як єдиний можливий шлях розвитку для постсоціалістичних країн, поставила під сумнів можливість домінування теорій виключного матеріалізму та лібералізації в економічному стратегічному розвитку. Усвідомлення того, що розробка довгострокової ефективної економічної політики розвитку потребує міждисциплінарного підходу з врахуванням усіх соціально-культурних особливостей, є одним із найголовніших завдань на даному етапі для більшості країн світу у забезпеченні досягнення цілей розвитку.

1. *Фукуяма Ф.* Конец истории? / Ф. Фукуяма // Вопросы философии. – 1990. – № 3.
2. Вебер М. Протестантська етика та дух капіталізму [Електронний ресурс] / Макс Вебер. – Режим доступу : <http://www.management.com.ua/vision/vis016-2.html>
3. *Юлина Н.С.* Памяти К. Поппера / Н.С. Юлина // Философия науки. Вып. I. Проблемы рациональности / Смирнов В.А. (отв. ред.). – М. : Рос. академия наук, Ин-т философии, 1995. – С. 4–8.
4. *Степин В.С.* Традиции и феномен знания [Електронний ресурс] / В.С. Степин, В.Г. Горохов, М.А. Розов // Философия науки и техники. – Режим доступа : <http://www.philosophy.ru/library/fnt/06.html>
5. *Овчинников Н.Ф.* Карл Поппер – наш современник, философ XX века / Н.Ф. Овчинников // Вопросы философии. – 1992. – № 8. – С. 40–49.
6. *Аршинов В.И.* Синергетика как феномен постклассической науки [Електронний ресурс] / В.И. Аршинов. Гл. 2. – Режим доступа : <http://www.philosophy.ru/iphras/library/arshinov/glava2.htm/>
7. *Поппер К.* Эволюционный подход [Електронний ресурс] / К. Поппер. Гл. 3. Эпистемология без познающего субъекта. – Режим доступа : http://www.philosophy.ru/library/popper/02_3.html
8. *Фреге Г.* Избранные работы / Фреге Готтлоб /. – М. : Дом интеллектуал. книги, 1997. – 159 с.
9. *Фукуяма Ф.* Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма. – М. : Изд-во АСТ, 2004. – 392 с.
10. РБК – Daily : Ежедневная деловая газета <http://rbcdaily.ru/2010/04/28/world/474966>
Отримано 22.04.10

A.C. Borodina

ЭВОЛЮЦИЯ ВЗГЛЯДОВ НА ИДЕАЛЬНОЕ И МАТЕРИАЛЬНОЕ В ТЕОРИЯХ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ: МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЙ ПОДХОД

На основе междисциплинарного подхода исследовано эволюцию взглядов на движущие силы экономического развития и роль индивида в этом процессе. В основу анализа положены исторические и современные теоретические достижения философской, социологической и экономической мысли, отображающие характер изменений в восприятии экономической реальности.

Ключевые слова: социоэкономика, экономическое развитие, роль человека.

O.S. Borodina

EVOLUTION OF VIEWS ON THE IDEAL AND MATERIAL IN THE THEORIES OF ECONOMIC DEVELOPMENT: INTERDISCIPLINARY APPROACH

On the basis of the interdisciplinary approach there was investigated the evolution of views on the driving forces of economic development and the role of the individual in this process. The analysis is based on historical and contemporary theoretical achievements of philosophical, sociological and economic thought, reflecting the nature of changes in the perception of economic reality.

Keywords: socioeconomics, economic progress, role of person.